

ДІЯЛЬНІСТЬ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ В КІНЦІ 50-х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 60-х рр. ХХ ст.

У статті досліджуються основні напрями діяльності римо-католицької церкви в Україні в кінці 50-х в першій половині 60-х років ХХ ст.

Ключові слова: греко-католицька церква, дієцезія, ксьондз, костел, римо-католицька церква.

На рубежі 1950-1960-х рр. Римо-католицька церква в Україні за кількістю віруючих посідала серед восьми зареєстрованих у республіці релігійних організацій третє місце, поступаючись Російській православної церкві та церкві Євангельських християн-баптистів.

Узагальнюючої праці з історії римо-католицької церкви в Україні в 50-х – 60-х роках ХХ ст. немає.

У дослідженнях О. Бажана [1] В. Войналовича [2], В. Сторчового [3], Н. Рубльової [4] висвітлюються різні аспекти політики радянського режиму щодо релігії та церкви в Україні, приводяться статистика, розкриваються взаємовідносини між церквою та суспільством. Метою нашої статі є висвітлити діяльність римо-католицької церкви у в кінці 50-х на початку 60-х років ХХ ст.

Римо-католицьке церква в Україні зберігала свій багатонаціональний характер і була представлена угорським, а також частково словацьким, чеським і румунським населенням на Закарпатті, і переважно поляками в решті областей України. У традиційно багатонаціональній Одесі у складі римо-католицької громади були представники семи національностей, зокрема вірмени. Окрім того, по цілій Україні римо-католицькі громади збільшили кількість своїх членів за рахунок тих греко-католиків, які після ліквідації УГКЦ не перейшли на православ'я. Наприкінці 1960-х рр. близько 30% парафіян Ужгородського костелу складали колишні греко-католики, до того ж в області проживало 88 колишніх греко-католицьких священників, з яких 30 – в обласному центрі. На Львівщині мешкали понад 100 колишніх греко-католицьких священників, чимало яких трималися Римо-католицьких костелів [5, арк.350]. Влада зазначала, що досить велика кількість українців на Закарпатті зі змішаних родин після ліквідації унії також перейшли на римо-католицизм. «Те саме спостерігаємо й по інших західних областях, особливо по Львівській, – зазначав у доповідній від 29 листопада 1962 р. на ім'я секретаря ЦК КПУ К. Полонник, – і там чимало колишніх уніатів відвідують костели, виконують католицькі обряди» [6, арк.250]. Упродовж віків римо- і греко-католицькі етноконфесійні спільноти як на Закарпатті, так і в Галичині, співіснували паралельно, не без внутрішньої напруги у взаємному сприйнятті, практично не маючи точок перетину. Радянська репресивна машина вперше змішала їх воедино, зламавши етноконфесійні

бар'єри, змусивши частину греко-католиків влитися до складу польських та угорських громад, а останні – прийняти переслідуваних одновірців із християнською гостинністю.

За кількістю римо-католицьких громад перше місце в Україні посідала Закарпатська область, друге – Львівська, за рахунок приєднання до неї у 1959 р. Дрогобицької області. Активно діяли римо-католицькі громади на Вінниччині, Житомирщині, Хмельниччині. Невелика їх кількість вціліла у Чернівецькій, Тернопільській та Рівненській областях. По одній громаді існувало в Одесі та Києві.

У 1958 р. за даними РСРК по УРСР в республіці нараховувалося 107200 віруючих римо-католиків (у 1948 р. відповідно подавалося цифра у 160524 особи), у 1962 р. – вже 48320, 1963 р. – 42230, а з послабленням переслідувань церкви кількість римо-католиків в офіційних звітах знову зросла до 60500 осіб у 1964 р. і 64320 осіб у 1965 р. [7, арк. 255].

Римо-католицьке духовенство постало як серйозний опонент й супротивник радянського режиму, як у світоглядній та аксіологічній площині, так і політичній. До того ж духовенство користувалося абсолютним авторитетом серед віруючих. Саме тому, навіть після зняття з реєстрації, ксьондзи залишалися об'єктами пильної уваги місцевих органів влади, а їхню кількість влада весь час намагалася скоротити якомога радикальніше. За неповних сім років нового антицерковного наступу радянського режиму кількість римо-католицьких громад у цілому по Україні скоротилася на 40%, кількість духовенства – на 19%. Як на початку кампанії, у 1958 р., так і на момент її завершення, у 1964 р., у середньому на одного римо-католицького священика в Україні припадало майже три громади. Однак усереднені дані не відбивають реального співвідношення. Зокрема, на Закарпатті, де традиційно мережа римо-католицьких структур була найщільнішою, одному священику дозволилося обслуговувати в середньому 1,5 громади (за висловом місцевого уповноваженого РСРК, духовенства було «у надлишку»). Натомість в інших регіонах на одного ксьондза припадало по 6-7 громад.

У роки хрущовської антицерковної кампанії римо-католицьке духовенство мало право бути зареєстрованим лише при одній парafilії. До громад без постійного священика духовенству дозволялося приїжджати не частіше, як один раз на 3-4 місяці, а подекуди – на Буковині, Житомирщині й Хмельниччині – ще рідше.

Якщо за офіційними даними на 20 листопада 1960 р. 48 громад Закарпатської області обслуговували 29 священиків, то у Чернівецькій на 14 громад влада залишила лише одного ксьондза і, відтак, мала підстави констатувати: оскільки той «не міг систематично бувати в усіх громадах, громади почали підупадати, розпадатися, і ми вже цього року 6 із них зняли з реєстрації». На Житомирщині у той же період 13 громад обслуговували 2 ксьондзи. Уповноважений по цьому регіону доповідав республіканському керівництву, що кожний із цих ксьондзів «зареєстрований лише при одній громаді. Виїжджають до інших громад лише з мого дозволу й досить рідко. Наприклад, у деяких громадах цього року

не були жодного разу, і це приводить до послаблення громад. [...] Чим їх [ксьондзів. – Авт.] менше, тим краще, бо вони збуджують віруючих, викликають їхню релігійність, а відтак, і активність». У Хмельницькій області на 12 громад було лише 3 ксьондзи; тож за дев'ять місяців 1960 р. місцеві римо-католики 42 рази вислали своїх представників до обласного начальства зі скаргами на відсутність священника й написали з цього приводу 24 заяви.

Римо-католицьке духовенство в Україні було представлене особами переважно похилого віку. Так, наприкінці 1960 р. у Львівській області троє із семи зареєстрованих ксьондзів мали від 72 до 78 років, один – 66, двоє – 54 і 55 і один, наймолодший, – 48 років. На Хмельниччині троє зареєстрованих ксьондзів були дещо молодшими за віком (41, 46 і 67 років). Цілком закономірно, що наймолодшому з них, ксьондзу Я. Ольшанському 1919 року народження, за розпорядженням із Києва було наказано не дозволяти «обслуговувати інші католицькі громади, крім тієї однієї, при якій він зареєстрований». У цілому по закінченні антицерковної кампанії 1958-1964 рр., станом на 1 січня 1965 р., із 47 офіційно зареєстрованих в УРСР ксьондзів стаж душпастирського служіння до 1917 р. мали 7 осіб, в роках 1917-1940 – 28, після 1941 р. – 12 осіб. Серед них не було жодного у віці до 40 років; 41 – 60 років – мали 27, понад 60 років – 20 осіб [8, арк.145].

Через неможливість отримання духовної освіти ані в СРСР, ані за кордоном знижувався освітній рівень римо-католицького духовенства в Україні. Вищу духовну освіту мали переважно ксьондзи похилого віку, які отримали її перед тим, як в 1939–40-х рр. терени Прибалтійських країн, Західної України та Білорусії були анексовані СРСР. В Україні таких ксьондзів на початок 1965 р. було 14 осіб. Решта 33 особи мали середню семінарську освіту. Не було ксьондзів з нижчою освітою чи без духовної освіти взагалі. Отож, попри суворі адміністративні утиски влади впродовж хрущовської антицерковної кампанії кінця 1950-х – початку 1960-х рр. Римо-католицькій церкві в Україні вдалося утримати досить високий освітній та формаційний рівень духовенства, але внутрішні ресурси церкви наприкінці кампанії було вже вичерпано.

З метою недопущення підготовки нових кадрів священників для Римо-католицької церкви в Україні республіканське керівництво РСРК неодноразово порушувало питання й перед партійним керівництвом в Україні, і перед своїми московськими очільниками про закриття римо-католицької семінарії в Литві, адже там наприкінці 1961 р. на 600 парафій було вже 900 ксьондзів, і семінарія продовжувала готувати нові кадри, які готові були служити і в Україні [9, арк.208].

Позиція українського керівництва РСРК була однозначно негативною щодо можливості працювати в Україні римо-католицькому духовенству з інших союзних республік. Українською владою була зроблена ставка на поступову ліквідацію інституту римо-католицького духовенства за рахунок його старіння й відходу в Божі засвіти, недопущення до праці в Україні ксьондзів з інших республік.

Корпус римо-католицького духовенства в Україні залишався багатонаціональним відповідно до етнонаціонального складу громад. Наприкінці 1962 р. на Закарпатті за національною ознакою серед духовенства були 18 угорців, 6 словаків, 1 німець і 1 українець. На решті території України, де були поширені римо-католицькі громади (Львівська, Вінницька, Житомирська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька та Одеська області), працювали 18 священників поляків і 2 литовці [10, арк.237].

Угорське духовенство мало чималі труднощі з адаптацією до радянського режиму після приєднання Закарпаття наприкінці Другої світової війни до СРСР, про що свідчать документи РСРК по Україні. Щодо відмінностей між угорським та польським римо-католицьким кліром в Україні влада робила такі висновки: «Якщо ксьондзи-поляки виявляють максимум винахідливості та викручуються, прилаштовуючись до місцевих обставин, то ксьондзи-угорці відкрито борються за зміцнення позицій католицької церкви, не вдаючись до будь-якого маскуванню» [11, арк.53-54].

Польське духовенство на той час вже набуло досвіду існування в умовах радянських репресій і свавільного адміністрування, знало шляхи як формально дотриматися вимог влади і водночас виконати свій священничий обов'язок.

На Закарпатті богослужбовою мовою та мовою спілкування в римо-католицьких громадах залишалася за традицією угорська мова, якою духовенство підтримувало зв'язок із Будапештською курією. Угорці-католики Закарпаття, у ті роки їх проживало там понад 150 тис. осіб, напряму слухали радіопередачі з Угорщини, плакаючи усталені форми побутової релігійності: коли, наприклад, Будапештське радіо щодня опівдні передавало дзвони на честь перемоги Яноша Гун'яді над турками, вони побожно хрестилися, що надто різало очі новій радянській владі.

Те саме можна сказати про римо-католицьке польське духовенство. У польських громадах ксьондзи при здійсненні деяких обрядів не тільки переходили з незрозумілої багатьом віруючим латини на польську, але й у випадках змішаних польсько-українських сімей чи українських греко-католиків дедалі активніше починали переходити на українську мову. За свідченням ксьондза А. Хоміцького з Вінничини, який одним із перших вільно опанував українську мову, на початку 1960-х рр. 70% римо-католиків Барського району і майже 90% Шаргородського району відбували у нього сповідь українською мовою [12, арк.53]. Такого роду тенденції в розвитку громад викликали занепокоєння влади, яка вбачала в тому спроби римо-католицького духовенства поширити свій вплив на якомога ширші верстви населення.

Тенденції до розмивання етнонаціонального складу польських та угорських римо-католицьких громад в Україні в досліджуваний період залишалися тенденціями потенційними, у стадії формування; зміцніли й набрали незворотнього характеру вони у пізніші часи. Але початок було покладено на зламі 1950-1960-х рр., коли етнонаціональна структура цих двох типів громад на позір виглядала

майже однорідною. Кожна з них перебувала в парадигмі культури, історичної пам'яті, релігійної традиції історичної Батьківщини, що разом узяті були до великої міри ідеалізованими.

З огляду на тісне переплетіння релігійного й національного чинників у свідомості віруючих як в угорських, так і польських римо-католицьких громадах, духовенство не могло одночасно не виконувати й культурницькі функції, обороняти не лише релігійні, але й національно-культурні права віруючих. Влада мусила констатувати, що римо-католицьке духовенство активно виступає в ролі захисників національних інтересів як угорського, так і польського населення. Зокрема, ксьондзи С. Кашуба, Р. Янковський неодноразово під час розмов з місцевими уповноваженими скаржилися на «нехтування інтересами польського населення» (обидвох влада регулярно знімала з реєстрації «за грубі порушення законодавства про культу»).

Навіть багатонаціональний склад римо-католицького духовенства в Україні влада використовувала у власних цілях. Так, священники – угорці із Закарпаття могли отримати дозвіл працювати поза межами області в польськомовних громадах; обидві сторони не мали єдиної мови спілкування і, зрозуміло, що результат подібних призначень негативно позначався на релігійному житті громади.

Політика влади залишалася спрямованою на недопущення будь-яких зовнішніх зв'язків римо-католицького духовенства в Україні з католицькими релігійними структурами за кордоном. Особливе занепокоєння викликала можливість отримання інформації з Ватикану. Якщо хтось із священників проявляв активність і попри всі перепони влади йому вдавалося підтримувати зв'язки з колегами в Україні, Білорусі, Литві, як у випадку ксьондза А. Хоміцького, то контроль за таким священником одразу ж посилювався. «Усіма наявними каналами перевірте, – доручав республіканський уповноважений підлеглому з Вінниці, – чи не є цей Хоміцький чимось більшим від звичайного рядового ксьондза. Зважайте, що католицька церква не має на Україні навіть т. зв. адміністратора чи візитатора, не кажучи вже про єпископа. А Ватикан неодноразово робив спроби мати на Україні свого представника, нелегального, звісно, адже про легального не може бути й мови. Обов'язково поцікавтеся особою ксьондза Хоміцького» [13, арк.234].

Мізерна кількість римо-католицького духовенства в Україні в першій половині 1960-х рр. покликала до життя нові форми релігійних практик у громадах, що вчилися задовольняти свої потреби спільно, без присутності ксьондза. У доповіді уповноваженого РСРК по Україні, підготовленій наприкінці 1962 р., за приклад наводилася громада м. Летичів Хмельницької області. 21 жовтня 1962 р. громада зібралася на богослужіння, яке проходило без священослужителя, яке тривало майже дві години і складалося з колективного співу, молитов, читання Євангельських текстів, колінопреклонінь. Наприкінці зібрання було проведено тарілочний збір (колекту). Влада визнавала, що «Летичів – не виняток. Це явище дуже поширене. Католицькі громади привчаються і вже навчені проводити молитовні зібрання без участі ксьондза, своїми силами» [14, арк.241]. Для тих

громад у тогочасних радянських реаліях це було питанням виживання. Саме тому віруючі з усіма своїми потребами йшли за десятки кілометрів до найближчого костеду, коли отримували звістку, що там буде відправляти богослужіння ксьондз.

У 1964 р. становище в громадах без духовенства (а їхня кількість зростала) стало вкрай критичним. Влада, яка у своїх обрахунках почала враховувати не лише зареєстровані громади, але й існуючі без реєстрації, які вона своєю ж політикою перевела на нелегальне становище, констатувала, що 60% римо-католицьких громад не мають постійного парафіяльного священика, позбавлені можливості регулярно брати участь у богослужіннях, задовольняти релігійні потреби.

У 1964 р., щойно в республіці з'явилися перші ознаки обмеження сваволі партійних і державних органів влади щодо віруючих і духовенства, помітно активізували свої протести віруючі Вінницької та Хмельницької областей. На Вінниччині заяви з вимогами відновити реєстрацію громад, дозволити реєстрацію священика при громаді, повернути храм за підписами кількох сотень віруючих надходили із с. Чернівці Моголів-Подільського району, с. Скаржинці Хмельницького району, с. Снитків Барського району, міст Браїлова та Вінниці.

Релігійність римо-католицького населення України у 1958-1964-х рр. залишалася на дуже високому рівні. Наприклад, у 1959 р. в Житомирі проживало 79628 українців і росіян та 9159 поляків. Упродовж цього року в 6-ти православних храмах міста було охрещено 509 дітей, а в одному костелі – 602; вінчань за православним обрядом здійснено 20, за католицьким – 138. Того ж року 50% новонароджених дітей у польських родинах Житомира було охрещено [15, арк.352].

Відвідуваність костелів залишалася високою. У 1962 р. в недільні дні відвідували богослужіння у Львівському кафедральному храмі до 1200 осіб, у Полонному Хмельницької області – до 1000 осіб, у с. Гречанах тієї ж області – 1100, у Житомирі – 800, в Ужгороді та Мукачеві Закарпатської області – 500-550, в Одесі – до 500 осіб [16, арк.251].

В останні роки антицерковної кампанії релігійна обрядовість у римо-католицьких громадах України набула тенденції до скорочення. Якщо у 1963 р. у костелах України було охрещено 5405 новонароджених дітей, то у 1964 р. – 4381. Вінчалися у костелах у 1963 р. 1013 пар, у 1964 – 769. Похоронних відправ за участю ксьондзів у 1963 р. було 1079, у 1964 р. – 1082. Навіть у Закарпатській області, де позиції Римо-католицької церкви залишалися міцними, наприкінці хрущовської антицерковної кампанії обрядовість почала знижуватися. Якщо у 1961 р. тут було охрещено 1284 дітей, то у 1964 р. – 915, обвінчано у 1961 р. 281 подружню пару, а у 1964 р. – 147 [17, арк.102-103]. Римо-католицька церква в Україні впритул підходила до межі виживання.

Отже, у період хрущовської антицерковної кампанії 1958-1964 рр. перед Римо-католицькою церквою в Україні стояло за-

вдання «жити і вижити». Церква впродовж кількох десятиліть залишалася обезголовленою, без традиційної ієрархічної та організаційної структури: не мала жодного єпископа чи його заступника для повноцінного управління, була представлена виключно громадами та окремими священиками, які взяли на себе всю відповідальність за долю церкви. Римо-католицьке духовенство республіки було щільно ізольоване владою від будь-яких контактів з ієрархією чи одновірцями в інших радянських республіках, сусідніх соціалістичних країнах. Про контакти з Ватиканом не могло бути й мови. Римо-католицькому духовенству з інших республік працювати в Україні не дозволялося. Для влади питання існування РКЦ в Україні виглядало лише питанням часу і залежало від посилення «атеїстичної роботи».

Основними формами адміністративного тиску влади на Римо-католицьку церкву в Україні залишалися дві: радикальне скорочення кількості духовенства і діючих громад. На початок 1964 р. ці показники досягли найнижчого рівня: на близько 100000 римо-католиків України приходилося 100 зареєстрованих громад, які обслуговували 45 священиків. Політика партійно-державного апарату СРСР щодо радикального подолання релігії у випадку Римо-католицької церкви в Україні знайшла своє логічне завершення. Наприкінці кампанії влада у своїх діях щодо релігії й церкви відкинула будь-які правові норми й обмеження. Становище Римо-католицької церкви в Україні з огляду на політику республіканського партійного й державного керівництва було найскладнішим від усіх інших радянських республік. Місцева влада з особливим цинізмом та заповзяттям виконувала розпорядження Москви, а республіканські протиправні ініціативи та сама Москва нерідко мала вгамовувати.

Римо-католицька церква продовжувала зберігати свій етноконфесійний характер – переважно угорський на Закарпатті та польський – на Заході, Центрі та Півдні України. У досліджуваній період з'являються тенденції до розмивання етнонаціональної структури РКЦ за рахунок, з одного боку, влиття до її складу греко-католиків після ліквідації Греко-католицьких церков в Галичині та на Закарпатті та кампаній з «обміну населенням» у прикордонних районах, тобто українців, словаків, чехів, вірмен-католиків. А з другого, переходу священиків до використання, поряд з угорською та польською мовами, у богослужбовій та інших практиках української та російської мов.

Ватикан із занепокоєнням спостерігав за подіями, що розгорталися в Україні. За рішенням вищої церковної влади Римо-католицької церкви в Україні з метою виживання в період 1958-1964 рр. було дозволено вдаватися в надзвичайних обставинах до неординарних практик. Священикам було надано право виконувати деякі функції єпископів. Активно залучалися до участі в релігійному житті громад миряни, які в разі відсутності священика мали право самостійно організовувати паралітургійні відправи, здійснювати обряди, де присутність духовенства не була конче необхідною. Задля ефективнішого використання вкрай малочисель-

ного корпусу духовенства було скорочено богослужбові практики. Попри надзвичайний тиск влади релігійність у римо-католицьких громадах України залишалася надзвичайно високою.

Після прийняття 14 травня 1964 р. ЦК Компартії України постанови «Про факти грубого адміністрування деяких місцевих органів влади щодо віруючих» адміністративний тиск влади дещо зменшився, що стало поштовхом для активізації вимог римо-католицьких громад з відновлення їхніх прав. З середини 1964 р. розпочинається, хоча й дуже повільно, процес зростання кількості римо-католицьких громад за рахунок реєстрації де-факто існуючих парафій, які з тих чи тих причин її не мали, а також кількості римо-католицького духовенства.

Приклад виживання, який подала в роки хрущовської антицерковної кампанії Римо-католицька церква в Україні, ще раз засвідчив, з одного боку, авантюризм і утопічність авторитарної радянської комуністичної парадигми на побудову суспільства без релігії, тобто без віруючих, а з другого колосальну витривалість і жертвність римо-католиків України в обороні рідної віри й рідної Церкви.

Список використаних джерел:

1. Бажан О.Г. Випробування вірою. Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 50-х – 80-ті рр. / О.Г. Бажан, Ю.З. Данилюк. – К. : Ін-т іст. НАН України, 2000. – 329 с.
2. Войналович В.А. Особливості етноконфесійних процесів / В.А. Войналович // Закарпаття в етнополітичному вимірі. – К. : ІІІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАНУ, 2008. – С. 419-480.
3. Сторчовий В. Католицька церква на Поділлі в 1941-1985 рр. / В. Сторчовий // Історія релігій в Україні. XIII міжнар. наук. конф. (Львів, 20-23 травня 2003 р.). – Львів : Логос, 2003. – Кн. I. – С. 564- 571.
4. Рубльова Н. Римо-католицька церква під тиском тоталітаризму / Н. Рубльова // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – К., 2009. – № 2. – С. 23-44.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 8, спр. 50, арк. 355.
6. Там само.
7. Там само.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 4648, оп. 1, спр. 373, арк. 290.
9. Там само, спр. 4704, арк. 300.
10. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 8, спр. 50, арк. 355.
11. Там само.
12. Там само, спр. 5563, арк. 325.
13. Там само, спр. 4494, арк. 293.
14. Там само, спр. 5488, арк. 300.
15. Там само, спр. 5205, арк. 345.
16. Там само, спр. 5488, арк. 239.
17. Там само, спр. 6007, арк. 178.

In the article activity of rimo-catholic church is investigated in Ukraine at the end of 50th 60th in the first half of XX st.

Key words: *greco-catholic church, diocese, Roman-catholic priest, church, rimo-catholic church.*

Отримано: 18.03.2013